

Heroindömda 17-29-åringar
1996

Mikael Nilsson

Patrik Johansson

Börje Olsson

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
Stockholm, 2001

Förord

Socialdepartementet har gett CAN i uppdrag att genomföra olika studier för att fördjupa kunskapen om narkotikamissbrukets utveckling och omfattning under 1990-talet. Särskild tonvikt har lagts på utvecklingen i olika sociala marginalgrupper. Studierna genomförs inom ramen för MAX-projektet med fil.dr Börje Olsson som projektledare.

I denna delrapport kartläggs de narkotikadomar som landets tingsrätter avkunnade under 1996 för personer under 30 år och där heroin ingått. Detta görs mot bakgrund av det ökade antalet ”heroinomar” som kunnat iaktas under 1990-talet. Även andra indikatorer pekar mot ett ökat heroinmissbruk under senare år, inte minst bland personer i yngre åldersgrupper. Resultaten bygger på en analys av 308 domar och tillhörande material (förundersökningsprotokoll, personundersökningar med mera) och ger bland annat en bild av de lagfördas kriminalitet, missbruksmönster och vissa sociala förhållanden.

Rapporten har författats av jur.kand. Mikael Nilsson, fil.mag. Patrik Johansson, och fil.dr. Börje Olsson. Rapporten, som är den fjärde delrapporten i MAX-projektet, har inte diskuterats av CANs styrelse, varför författarna själva ansvarar för tolkningar och diskussioner av resultaten.

Stockholm i maj 2001

Björn Hibell
Direktör

Innehåll

1. Inledning	7
2. Metod	9
Population och urval	9
Dataunderlag	10
3. Resultat	11
Demografiska fakta samt brottslighet och påföljdsval i 1996 års domar	11
Kön	11
Ålder	11
Etnicitet	12
Narkotikabrottslighet och annan kriminalitet	12
Annan kriminalitet	17
Påföljd	19
De lagfördas narkotikamissbruk	21
Narkotikamissbruk vid brottstillfället	21
Tidigare narkotikamissbruk	24
De lagfördas levnadsförhållanden	26
Skola och utbildningsnivå	26
Syssestättning och försörjning	28
Boendeförhållanden	30
Familjesituation och sociala relationer	31
Tidigare kriminalitet	33
Polisen och heroinmissbrukarna	36
Uppdagande av narkotikabrottslighet	36
Regionala skillnader rörande uppdagande av brott	37
Etnicitet och uppdagande av brott	38
Polis och narkotikamissbrukare på gatunivå	40
4. Avslutning och sammanfattning	42
Referenser	44

1. Inledning

Det svenska samhället fick under 1990-talet vidkännas en rad påfrestningar som bottnade i de ekonomiska problem som var mest märkbara under decenniets första del. De innebar bland annat en ökande arbetslöshet, inte minst bland relativt unga, samt besparingar inom den offentliga sektorn, vilket inom många områden ledde till inskränkningar i förebyggande och annat arbete mot droger (Guttormsson *et al*, 1999). I andra europeiska länder som drabbades av likartade problem under 1980-talet kunde man iaktta att narkotikamissbruket ökade parallellt med de ekonomiska och sociala problemen. Särskilt markant var ökningen av heroinmissbruk bland ungdomar (Dorn och South, 1987). Det s k MAX-projektet tillkom i syfte att studera hur narkotikautvecklingen påverkades av olika marginaliseringsprocesser under 1990-talet.

Undersökningen syftar till att ge en bild av levnadsförhållandena och livssituationen för personer dömda för narkotikabrott rörande heroin under år 1996. Skälet till att välja domar där heroin ingick ska ses mot bakgrund av dels den tidigare europeiska utvecklingen, dels det ökande antalet avkunnade sådana domar där relativt unga personer varit inblandade (Folkhälsoinstitutet och CAN, 2000). Underlaget utgörs av den information som finns i "heroindomar" avkunnade av tingsrätterna. Levnadsförhållanden är både en bidragande orsak till, och en följd av, missbruk och brottslighet. Genom att studera levnadsförhållandena kan eventuella orsakssamband framgå. Utöver detta ges information om missbruksmönster vad avser preparat, frekvens, intagningssätt etc samt eventuell övrig kriminalitet. Även polisens arbetsmetoder för uppdagande av brott belyses genom undersökningen. Framförallt ur åtgärdssynpunkt är det viktigt att sätta in narkotikabrottsligheten i sin sociala kontext. Ju tydligare bild, desto större möjligheter att skapa effektiva åtgärder och att förebygga. Som framgår av undersökningen handlar det i många fall om att åtgärda en hel livssituation, och inte endast narkotikamissbruk som ett isolerat fenomen i en persons liv.

Fokuseringen på levnadsförhållanden är inget nytt. I snart 30 år har till exempel Statistiska Centralbyrån (SCB) genomfört undersökningar avseende människors levnadsförhållanden i de s k levnadsnivåundersökningarna. När det gäller kriminellt belastade personer har nyligen en rapport getts ut som behandlar fångars levnadsförhållande (Nilsson och Tham, 1999). Levnadsnivå definieras som: "individens förfogande över resurser att, under givna förutsättningar, medvetet kontrollera och styra sina levnadsvillkor".

I SCBs undersökningar mäts levnadsnivån genom indikatorer på olika välfärds-komponenter:

- Boendeförhållanden
- Utbildning
- Sysselsättning
- Ekonomiska resurser
- Politiska resurser
- Hälsa
- Familj och sociala relationer
- Fritid
- Säkerhet till liv och egendom

Utöver ovanstående tillkommer frågor om uppväxtförhållanden.

Utifrån de data som finns i domarna kan undersökningen omöjligt ge en hel-täckande bild av personerna som dömdes för heroinbrott 1996. Däremot synlig-görs konturer som bidrar till att skapa en uppfattning om deras situation och, tillsammans med till exempel intervjuundersökningar som fokuserar på andra delar av narkotika och narkotikamissbruk, bidrar undersökningen till ökad kun-skap om situationen för dessa människor.

2. Metod

Population och urval

Undersökningen är deskriptiv med domstolsmaterialet som källa och omfattar personer mellan 17-29 år som blivit dömda för heroinbrott under 1996. År 1996 var det senaste året för vilket det var möjligt att erhålla statistik och underlagsmaterialet när undersökningen påbörjades.

Urvalet av personer var tänkt att omfatta personer från 15 år, den ålder då en person blir straffmyndig, till 29 år. År 1996 dömdes dock ingen person under 17 års ålder för heroinbrott, varför detta blivit den nedre åldersgränsen för undersökningen. Totalt utfärdade tingsrätterna 330 heroindomar där gärningsmännen var mellan 17-29 år. Undersökningen omfattar totalt 308 domar och därtill hörande handlingar. Det tjugotal domar som fattades var utlånade eller kunde inte hittas. Några akter hade skickats till hovrätterna med anledning av att domen överklagats. Antalet personer i domarna var 290, eftersom några av dem förekom i flera domar.

Undersökningen omfattar endast personer registrerade och dömda för heroinbrott. Ej dömda heroinmissbrukare och personer som begått heroinbrott men ej registrerats omfattas inte. Detta begränsar undersökningens representativitet, men det är möjligt att det inte rör sig om större avvikelser: Vid en jämförelse med data från det s k BAK-projektet, som omfattar personer som har vårdats för missbruk, har hela 82% av de intervjuade opiatmissbrukarna registrerats för narkotikabrott. Föreliggande undersökning visar att av de lagförda personerna år 1996 var 84% tunga missbrukare (tabell 10). Endast 3% uppgav att de inte brukade narkotika. Vad gäller livssituationen förefaller den inte skilja sig så mycket mellan de som registrerats för brott respektive inte registrerats för brott (Olsson, 1988).

Viktigt att påpeka är att det även finns heroinmissbrukare som överhuvudtaget inte varit i kontakt med myndigheter. Om den gruppen går det endast att spekulera eftersom tillräcklig information saknas. Priset på heroin, tillgången på heroin och den nedbrytande effekt heroinmissbruk har talar emellertid för att denna grupp inte är speciellt stor. Ju längre en person varit beroende av heroin, desto mer heroin behöver personen ifråga. Detta innebär att personen behöver begå fler och/eller tyngre brott för att få tag i heroin. Ju fler och tyngre brott en person begår och ju tyngre missbruket är, desto större är sannolikheten att registreras. Den gängse bilden av heroinmissbrukaren är i allra högsta grad den av en

tung narkotikamissbrukare. En bild som kan behöva nyanseras med tanke på att heroinmissbruk idag inte behöver innebära intravenöst missbruk i samma utsträckning som förr. Brunt heroin som både injiceras och röks, har ett stort inflytande vilket syns tydligt i domstolsmaterialet.

Dataunderlag

De flesta domarna avser flera brott, såväl narkotikabrott som andra brott. En domstolsakt avseende ett mål innehåller i genomsnitt cirka 70-80 sidor, och en stor del av handlingarna saknar relevans för undersökningen. De för undersökningen viktigaste handlingarna är förutom själva domen, personblad, personutredning utförd av frivårdsmyndigheten, personutredning utförd av sociala myndigheter, utdrag ur kriminalregister samt polisens förundersökningsprotokoll med brottsanmälan och förhör. I materialet finns bland annat information om missbruk, kriminalitet, familjeförhållanden, sysselsättning, försörjning, boende och kontakter med polis och sociala myndigheter. För varje dom och person har uppgifterna kodats i enlighet med ett särskilt utarbetat kodschema.

En stor del av informationen kring en person bygger på dennes egna uppgifter från förhör och samtal med myndighetspersoner. Detta påverkar trovärdigheten i uppgifterna eftersom en person misstänkt för brott kan ha intresse av att ge en positiv sig själv inför domstolens bedömning. Inte sällan har personen ifråga varit påverkad av narkotika när uppgifterna lämnats, vilket även det påverkat trovärdigheten i vissa uppgifter. Det går dock ofta att jämföra uppgifterna en person lämnat vid ett tillfälle med vad samma person uttalat vid andra tillfällen. Överensstämmelsen i sådana fall förefaller relativt god, vilket stärker trovärdigheten i de uppgifter som insamlats (Olsson, 1988).

De dömdas bakgrundsförhållanden (t ex uppväxtmiljö och socioekonomiska förhållanden) finns inte med, något som begränsar undersökningen. Det undersökningen framförallt kan ge är en bild av de dömdas situation vid tiden för brottet/brotten.

3. Resultat

Demografiska fakta samt brottslighet och påföljdsval i 1996 års domar

Kön

Enligt kartläggningar utgör kvinnor närmare en fjärdedel och männen drygt tre fjärdedelar av samtliga tunga narkotikamissbrukare i Sverige (Olsson, *et al*, 2001). Till tunga narkotikamissbrukare räknas personer som använder narkotika dagligen, eller så gott som dagligen samt de som injicerar narkotika (oavsett frekvens).

Andelen kvinnor som totalt lagförts för narkotikabrott år 1996 är cirka 13% (Brottsförebyggande Rådet, 1999) och andelen kvinnor mellan 17-29 år som dömts för heroinbrott cirka 6%. Några säkra uppgifter om varför kvinnorna tycks vara underrepresenterade när det gäller narkotikabrott i allmänhet och heroinbrott i synnerhet föreligger inte. Det kan vara så att kvinnor generellt sett är något mindre brottsaktiva än män eller begår brott som i mindre utsträckning kommer till polisens kännedom. Därmed löper de mindre risk att åka fast i samband med annan brottslighet och på så sätt få sin narkotikabrottslighet uppdagad. Prostitution eller att leva tillsammans med manliga missbrukare är vanliga vägar för kvinnor att finansiera sitt missbruk respektive få tillgång till narkotika (Svensson, 1996). I undersökningen har cirka 11% av de lagförda kvinnorna uppgivit prostitution som huvudsaklig inkomstkälla (tabell 17). Detta skulle ytterligare kunna bidra till att kvinnors narkotikabrott uppdagas i något mindre utsträckning än männens.

Ålder

Undersökningen omfattar personer mellan 17 och 29 år. Fördelningen i ålder ser ut på följande sätt:

- 20,8% är mellan 17-20 år
- 39,1% är mellan 21-25 år
- 40,1% är mellan 26-29 år

Kvinnornas ålder ligger mellan 19-29 år och männens ålder mellan 17-29 år. Medelåldern för kvinnorna är 24 år och för männen 23 år. I den yngsta ålders-

klassen ligger huvuddelen i det övre åldersskiktet. Åldersfördelningen i undersökningen beror sannolikt på att flertalet heroinmissbrukare är äldre än 17-20 år. Personer i den yngsta kategorin behöver inte ha kommit så långt i missbruket att de drar till sig polisens uppmärksamhet på grund av att de uppvisar olika synliga tecken på narkotikamissbruk. De som inte avancerat så långt i missbruket behöver inte begå brott i samma utsträckning som äldre personer med ett tyngre missbruk.

Etnicitet

Svenska medborgare utgör 65% av de lagförda personerna och utländska medborgare 35%. Av de svenska medborgarna är 8% invandrare, det vill säga de är svenska medborgare med utländsk bakgrund.

De utländska medborgarna är överrepresenterade i förhållande till de svenska och kommer från 23 olika länder. Störst andel av samtliga dömda utländska medborgare utgörs av finländare (6%). Därefter kommer personer från det forna Jugoslavien (5%), Colombia och Gambia (vardera 4%).

Att utländska medborgare är överrepresenterade väcker frågor kring orsakerna till narkotikamissbruk och kriminalitet. Även ifråga om marginalisering och möjlighet till arbete, utbildning och boende kan de utländska medborgarnas förutsättningar och möjligheter negativt skilja sig från svenskarnas. Den stora andelen utländska medborgare kan även väcka frågor kring hur polisens arbetsmetoder och prioriteringar ser ut beträffande narkotikabrottslighet och annan brottslighet.

Narkotikabrottslighet och annan kriminalitet i 1996 års domar

Narkotikabrott är "huvudbrottet" i knappt hälften, 46%, av samtliga domar. I cirka 90% av samtliga domar rörde "huvudnarkotikabrottet" heroin.

Narkotikastrafflagen, NSL (1968:64), omfattar all befattning av narkotika som är icke-medicinsk. Narkotikabrott innebär att överlåta, framställa, förvärva, försälja, förmedla kontakter samt att själv inneha eller bruka narkotika. "Grundbrottet" eller "normalbrottet" benämns narkotikabrott. Beroende på brottets omfattning och dess omständigheter görs en bedömning om det ska anses som narkotikabrott (NSL 1§), ringa narkotikabrott (NSL 2§) eller grovt narkotikabrott (NSL 3§). Ringa brott är till exempel när någon själv brukat narkotika eller innehaft en sådan liten mängd att den bedöms vara avsedd endast för eget bruk. Narkotikabrottet anses vara grovt beroende på mängden narkotika, om försäljningen av narkotika haft en stor omfattning eller om omständigheterna varit far-

liga/hänsynslösa. För ringa narkotikabrott döms till böter eller fängelse i högst sex månader. Narkotikabrott kan ge fängelse i högst tre år. Påföljden för grovt narkotikabrott är fängelse i lägst två år och högst tio år.

Allvarlighetsgrad och rubricering i 1996 års domar

Av heroindomarna som avkunnades under 1996 (tabell 1) rubricerades 58% som ringa narkotikabrott, 34% som narkotikabrott och 8% som grovt narkotikabrott. Då en dom innehållit till exempel både ringa och grovt narkotikabrott, så har domen klassificerats efter det grövsta brottet. Det innebär att andelen narkotikabrott där ringa narkotikabrott förekom var större än ovan nämnda 58%.

Inga kvinnor dömdes för grovt narkotikabrott rörande heroin under 1996. Dock är andelen kvinnor som dömdes för ringa narkotikabrott, det vill säga brott som framförallt är kopplat till missbruk av narkotika, större än andelen män (68% resp. 58%). Ungefär lika stor del män som kvinnor dömdes för grundbrottet narkotikabrott.

All narkotikabrottslighet når inte tingsrätten. I de fall som brottet kan anses som ringa och där en person endast åtalas för eget bruk kan strafföreläggande bli aktuellt. Gränserna för strafföreläggande när det gäller heroin är innehav av mängder som endast avser upp till 0,05 gram, eller om heroin endast kan spåras i blodet hos personen ifråga. Åklagarmyndigheten kan då föreslå strafföreläggande för den åtalade, vilket innebär att personen ifråga erkänner brottet och får böter som påföljd utan att målet tas upp av tingsrätten. Strafföreläggande är framförallt aktuellt för personer utan tidigare kriminalitet som åtalas för ringa narkotikabrott.

Tabell 1. Domstolarnas rubricering av heroinbrotten år 1996.

Rubricering av narkotikabrott	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Ringa narkotikabrott (NSL 2§)	58%	58%	68%
Narkotikabrott (NSL 1§)	34%	34%	32%
Grovt narkotikabrott (NSL 3§)	8%	8%	0%
N	309	289	19

Tabell 2. Brottsliga handlingar avseende heroin.

Brottsliga handlingar	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Bruk av narkotika	36%	36%	37%
Innehav av narkotika	34%	34%	37%
Innehav och bruk av narkotika	17%	17%	21%
Innehav och överlåtelse av narkotika	6%	6%	0%
Överlåtelse av narkotika	2%	2%	5%
Innehav, bruk och överlåtelse av narkotika	1%	1%	0%
Förvärv av narkotika	1%	1%	0%
Olovlig befattningsmedel med narkotika	1%	1%	0%
Övriga kombinationer	2%	2%	0%
N	308	289	19

Närmare 80% av domarna rubricerades som eget bruk av narkotika, innehav av narkotika och kombinationer där eget bruk ingått till exempel innehav och bruk av narkotika (tabell 2). Majoriteten av innehavsbrott, cirka 70%, rörde innehav av små mängder narkotika. Dessa små mängder kan sannolikt antas vara avsedda för eget bruk. En mycket stor del av domarna relaterade alltså direkt till de dömda personernas eget narkotikamissbruk och 36% av de dömda hade eget bruk av narkotika som enda narkotikabrott. Av dem är det endast fyra personer som inte har andra typer av brott än narkotikabrott i domen.

Hur stor andel domar som, utöver innehav, omfattade bruk tycks ha styrts av polisens agerande. I fall där polisen säkrade bevisning för innehav av narkotika verkade de i många fall ”ha nöjt sig” med det även om det förefaller uppenbart att personen ifråga också hade brukat narkotika. Ett sådant förfaringsätt kan bland annat ha att göra med polisens arbetsbelastning - provtagning för att säkra bevisning om bruk av narkotika kan vara en både tids- och resurskrävande procedur. Vad gäller påföljden för brottet gör det heller ingen skillnad, vilket inte motiverar ytterligare bevisning. Endast överlåtelse av narkotika utgjorde 2% av domarna. Totalt hade 9% av de dömda personerna överlåtit narkotika om man räknar in domar som innefattar även andra narkotikabrott. En jämförelse mellan könen visar att andelen kvinnor som dömdes för enbart överlåtelse var något högre än männens, medan männens andel blir högre om också bruk och innehav i kombination med överlåtelse inräknas.

Linjen i svensk narkotikapolitik kan skönjas i ovanstående siffror. Enligt denna ska det vara svårt att missbruka narkotika som ett led i att uppnå målet ett narkotikafritt samhälle. Narkotikamissbrukare ska störas och narkotikaproblemet

ska angripas på gatunivå. Polisens fokus tycks i första hand ligga på just gatunivån. De allra flesta domarna gäller små mängder narkotika avsedda för eget bruk. Det är i första hand missbrukarna själva, inte de större distributörerna av narkotika, som polisen sätter åt. Detta framgår också tydligt i avsnittet "Polisen och heroinmissbrukarna", rörande polisens metoder att uppdaga narkotikabrott.

Etnicitet och allvarlighetsgrad

Fördelas svenska respektive utländska medborgare efter brottsrubriceringarna ringa narkotikabrott, narkotikabrott och grovt narkotikabrott blir de utländska medborgarnas överrepresentation markant när det gäller grövre brott (tabell 3). 88% av dem som dömdes för grovt narkotikabrott i åldersgruppen 17-29 år under 1996 var utländska medborgare.

Det bör dock poängteras att det totala antalet personer (både svenska och utländska medborgare) som dömts för grovt narkotikabrott är litet. Endast 8% av det totala antalet domar rör grovt narkotikabrott (tabell 1). För normalbrottet "narkotikabrott" var de utländska medborgarnas andel nästan hälften, 43% (tabell 3). När det gäller ringa narkotikabrott var de utländska medborgarnas andel 23%.

Fördelningen av narkotikabrottens allvarlighetsgrad inom grupperna svenska medborgare och utländska medborgare visar stora skillnader. Nästan tio gånger så stor andel av de utländska medborgarna dömdes för grovt narkotikabrott jämfört med svenskar (19% jämfört med 2%). Drygt hälften så stor andel av de lagförda svenskarna dömdes för brottet narkotikabrott jämfört med utländska medborgare (29% jämfört med 42%). Vad gäller ringa narkotikabrott, som främst gäller eget bruk av narkotika eller innehav för eget bruk, så dömdes knappt dubbelt så stor andel svenskar för detta jämfört med utländska medborgare (69% jämfört med 39%).

Tabell 3. Fördelning av brottsrubricering bland svenska medborgare, respektive utländska.

Narkotikabrottets rubricering	Andel lagförda svenska medborgare	Andel lagförda utländska medborgare
Ringa narkotikabrott	69%	39%
Narkotikabrott	29%	42%
Grovt narkotikabrott	2%	19%
N	200	108

Antalet narkotikabrott i domarna

Drygt 53% av domarna avser endast en gärning. I de fall där en och samma dom berör flera narkotikabrott handlar det i cirka 40% av fallen om två eller tre narkotikabrott. Antalet narkotikabrott i en dom har klassificerats utifrån det antal gärningar som åklagaren har i sin gärningsbeskrivning i stämningsansökan. Det är inte ovanligt att åklagaren under samma gärningsbeskrivning tar upp flera tillfällen av eget bruk. I dessa fall har det klassificerats som en gärning. Oberoende av om åklagaren i sin stämningsansökan har flera fall av till exempel eget bruk, så räknar domstolarna endast upp flera separata narkotikabrott i domslutet om det rör sig om brott av olika allvarlighetsgrad, till exempel ringa narkotikabrott och narkotikabrott.

Regionala skillnader i rubriceringen av narkotikabrott

Det bör betonas att undersökningen omfattar domar avkunnade 1996. Praxis kan ha ändrats sedan dess.

Vad gäller brottsrubricering finns skillnader mellan Stockholm, Göteborg och Malmö (tabell 4). Andelen ringa narkotikabrott var påfallande lägre i Göteborg där majoriteten av heroinbrotten rubricerades som narkotikabrott enligt NSL 1§. Ett skäl skulle kunna vara att brotten verkligen skiljde sig åt. Det tycks emellertid inte ha förhållit sig så, utan en bidragande orsak var att brottsliga handlingar som i Stockholm och Malmö klassificerades som *ringa narkotikabrott*, i många fall klassificerades som *narkotikabrott* av Göteborgs tingsrätt.

Tabell 4. Rubricering av de allvarligaste narkotikabrotten i Stockholm, Göteborg och Malmö.

Brottsrubricering	Stockholm	Göteborg	Malmö
Ringa narkotikabrott	75%	7%	55%
Narkotikabrott	23%	78%	37%
Grovt narkotikabrott	2%	15%	8%
N	191	27	38

Om en person i Stockholm brukat narkotika vid flera tillfällen bedömdes vart och ett av brotten som ringa narkotikabrott. Rubriceringen i domen blir då ringa narkotikabrott. I Göteborg utgick man ifrån att personen som brukat narkotika måste innehaft viss mängd heroin vid respektive tillfälle. Dessa mängder lades ihop till en mängd, handlingen klassificerades som innehav, och brottet rubricerades som narkotikabrott. Ur rättssäkerhetssynpunkt kan detta vara tveksamt, eftersom lika fall inte behandlats lika. Så hette det till exempel i en dom i Göteborgs tingsrätt att:

”Med hänsyn till de uppgifter som A H lämnat under huvudförhandlingen och vid polisförhör kan den sammanlagda mängd heroin som han brukat under den av åklagaren angivna tiden uppskattas till i vart fall 35 gram. A H skall därför dömas för narkotikabrott avseende denna mängd heroin.”

Skuldfrågan utvecklades i många fall inte i domarna från Göteborgs tingsrätt. Man stannar ofta vid att hänvisa till åklagarens gärningsbeskrivning. I en annan dom hette det att:

”J J har erkänt gärningarna. Erkännandet stöds av utredningen i övrigt. Tingsrätten finner därför gärningarna bevisade. De bör bedömas så som åklagaren gjort”.

I ovanstående fall hade åklagaren utifrån den lagfördes egna uppgifter om bruk av narkotika kommit fram till att:

”J J har under tiden 1993 – augusti 1996 olovligen för eget bruk i bl a Göteborg innehaft ca 70 gram heroin. Narkotikan har han förvärvat vid ett stort antal tillfällen.”

En annan skillnad i rättstillämpningen vid Stockholms och Göteborgs tingsrätter var att man synes ha tolkat förarbetenas uttalande om gränsdragningen vid ringa narkotikabrott för innehav på olika sätt (Proposition 1992/93:142 s.17). I förarbetena sägs det att:

”Om innehavet avser heroin eller kokain måste de mycket farliga och vanebildande egenskaperna hos dessa preparat beaktas. Utrymmet för att tillämpa det ringa brottet bör därför i dessa fall vara ytterst litet. Ett brott bör inte bedömas som ringa annat än vid enstaka tillfällen.”

I Göteborg kan ”enstaka tillfälle” ha tolkats betydligt snävare än i Malmö och Stockholm. Ovanstående pekar på att lagen tolkats olika, och att bevisvärderingen skiljt sig åt mellan de olika tingsrätterna. I Stockholm synes det krävts att polisen gjort ett beslag för att någon skall fällas för innehavsbrott. Det var inte tillräckligt att personen erkänt bruk och utifrån detta antaga att personen också innehaft narkotika. Inte heller har narkotikamängden lagts ihop för flera gärningar som i Göteborg, istället bedömdes mängden som beslagt tagits separat för varje gärning.

Annan kriminalitet

Det var vanligt att personer dömda för heroinbrott även begått andra brott (tabell 5). Drygt 70% av de lagförda har lagförts för andra brott i domen. I 44% av dessa domar var narkotikabrottet huvudbrottet. Tabellen visar hur brottsligheten

fördelade sig på olika brottstyper. En och samma person kan ha begått flera brott och finns då representerad i flera kategorier. Drygt 25% lagfördes för endast ett brott, och 27% för fem eller fler brott.

Stöld, rån och andra tillgreppsbrott är den brottslighet som störst andel begått (55%). Vanligast förekommande var snatteri och lindrigare stölder. Den näst vanligaste kategorin var brott mot knivlagen som 15% av de dömda lagförts för. Vad beträffar brott mot person har 9% lagförts för brott mot liv och hälsa, vilket uteslutande gäller misshandel. 14% har lagförts för brott mot frihet och frid, företrädesvis olaga hot, samt 2% för brott mot allmän verksamhet såsom våld eller hot om våld mot tjänsteman. Ett annat brott som relativt många lagförts för, 14%, är trafikbrott. 3% har lagförts för bedrägeri, mestadels för häleri. Ungefär lika stor andel dömdes för skadegörelse.

Tabell 5. Andra brott än narkotikabrott som de lagförda dömts för i den aktuella domen.

Brottskategori	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Stöld, rån och andra tillgreppsbrott	55%	56%	47%
Brott mot knivlagen	15%	16%	0%
Brott mot frihet och frid	14%	15%	0%
Trafikbrott	14%	14%	5%
Brott mot liv och hälsa	9%	10%	0%
Brott mot vapenlagen	7%	7%	5%
Skadegörelse	6%	7%	0%
Övriga brott	6%	6%	0%
Bedrägeri och annan oredlighet	3%	3%	10%
Förskingring och annan trolöshet	3%	3%	5%
Förfalskning	2%	2%	0%
Brott mot allmän verksamhet	2%	2%	5%
N	308	289	19

Det finns tydliga skillnader mellan vilka brott män och kvinnor blivit dömda för. Kvinnornas brottslighet framstår överlag som mindre våldsinriktad än männens. Sålunda var det färre kvinnor än män som dömdes för stöld, rån och tillgreppsbrott jämfört med männen (47% jämfört med 56%). Det är endast män som står för brott mot knivlagen, brott mot frihet och frid, brott mot liv och hälsa och skadegörelse.

När det gäller antalet brott i undersökningen räknades de som fått en huvudrubrik i domslutet. I praktiken innebär det en underskattning av det totala antalet

brott. Under brottstypen snatteri kan det dölja sig flera snatterier, precis som det nämnts ovan att det kan dölja sig flera ringa narkotikabrott bakom brottsrubriken ringa narkotikabrott. De brott som personerna i undersökningen begått var till största delen brott som kan sättas i direkt samband med narkotikamissbruk och som gått ut på att skaffa pengar till narkotika.

Påföljd

Att uttala sig om påföljden för heroinbrott är förenat med svårigheter. I de flesta fall har en person även dömts för andra brott än narkotikabrott. Då någon endast dömts för narkotikabrott (30% av samtliga domar) kan det röra sig om flera olika narkotikapreparat och om narkotikabrott av olika allvarlighetsgrad. En komplicerande faktor vid tolkningen är bland annat den praxis som använts av Göteborgs tingsrätt.

Att påföljden för personer vars domar omfattar både narkotikabrott och andra brott i över hälften av fallen var fängelse, beror på att det ofta rör sig om personer som tidigare varit dömda för brott (tabell 6). Att andelen personer som dömts till fängelse för narkotikabrott är några procentenheter större, beror på att en stor del av dem som dömts till fängelse för *enbart* narkotikabrott var skyldiga till brott med allvarlighetsgraden "narkotikabrott" eller "grovt narkotikabrott" för vilka påföljden så gott som *alltid* är fängelse.

Tabell 6. Fördelning av påföljd för samtliga brott i domarna respektive fördelning av påföljd för endast narkotikabrott.

Typ av påföljd	Påföljd för samtliga brott	Påföljd för enbart narkotikabrott
Fängelse	52%	56%
Skyddstillsyn	31%	13%
Dagsböter	9%	18%
Skyddstillsyn med kontraktsvård	5%	10%
Skyddstillsyn med fängelse	4%	0%
Villkorlig dom	3%	3%
N	308	308

I sammanhanget kan noteras att "överlämnande till särskild vård inom socialtjänsten" eller "LVM" överhuvudtaget inte förekommit. Dock har cirka 10% av dem som dömts för endast narkotikabrott fått kontraktsvård. För samtliga brott är motsvarande siffra 5%. Detta är värt att notera ur narkotikapolitisk synvinkel. De allra flesta som dömts var själva missbrukare (tabell 10) och 36% av samtliga

ga personer är dömda endast för att själva ha brukat narkotika. I de allra flesta fall var det rimligen missbruksproblematiken, och per definition även brottet narkotikamissbruk (eftersom det inte är tillåtet att använda narkotika), som låg bakom narkotikabrottsligheten ifråga. Det framgår dock att det främst är genom straffrättsliga ”glasögon” som domstolarna sett problematiken. Grunden till problematiken, själva narkotikamissbruket (beroendet), som rimligen innebär att personen ifråga kommer att begå och straffas för nya brott, valde domstolarna att endast i liten mån ta sig an.

Endast 2% av dem som dömts för eget bruk som enda narkotikabrott dömdes till kontraktsvård och hela 43% till fängelse (tabell 7). Det bör noteras att de flesta som dömts till fängelse har en historia av tidigare brottslighet bakom sig.

En något större andel kvinnor än män dömdes för narkotikabrott som relaterade till det egna bruket av narkotika (tabell 1 och 2). Dock dömdes inga kvinnor till fängelse för ”eget bruk” utan fick istället påföljderna skyddstillsyn, dagsböter och villkorlig dom i större utsträckning än män (tabell 7). En förklaring till detta kan vara att männen i större utsträckning har kriminell belastning sedan tidigare vilket kan ha påverkat domen.

Tabell 7. Påföljd för personer dömda för endast eget bruk av narkotika.

Typ av påföljd	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Fängelse	43%	46%	0%
Skyddstillsyn	40%	40%	50%
Dagsböter	9%	9%	17%
Villkorlig dom	3%	1%	33%
Skyddstillsyn med fängelse	2%	2%	0%
Skyddstillsyn med kontraktsvård	2%	2%	0%
Skyddstillsyn med samhällstjänst	1%	1%	0%
N	308	289	19

Tabell 8. Fängelsestraffets längd uttryckt i månader.

Fängelsestraff i månader	Andel lagförda
-2	25%
3-6	28%
7-12	28%
13-24	6%
25-60	12%
61-100	0%
101-	2%
N	163

Vad beträffar fängelsestraff så utgjordes drygt 50% av fängelsestraffen 6 månader eller mindre (tabell 8). För närmare en femtedel av de utländska medborgarna fattades även beslut om utvisning.

Fängelsestraff upp till och med tolv månader förekom i ungefär fyra av fem domar (81%). En fjärdedel av de dömda fick två månader eller mindre som påföljd. Endast 2% gavs straff som översteg 100 månader.

De lagfördas narkotikamissbruk

Det stora flertalet av de dömda missbrukar narkotika i mer eller mindre stor omfattning. Nedan tas upp vilken grad av narkotikamissbruk det rör sig om, vilken drog som är den dominerande, vilken typ av heroin som används och vilka in-tagningsätten är.

Narkotikamissbruk vid brottstillfället

Den bild som personerna i domarna gett av sitt missbruk framgår av tabell 9. Vid tillfället för det första narkotikabrottet avseende heroin använde knappt 90% narkotika i någon utsträckning. Den övervägande andelen, 84%, var tunga narkotikamissbrukare, det vill säga de använde narkotika så gott som dagligen eller injicerade narkotika. Cirka 3% missbrukade inte. För 9% framgår det inte av domstolsmaterialet huruvida de missbrukade narkotika eller inte.

Tabell 9. Grad av narkotikamissbruk vid första narkotikabrottet avseende heroin.

Grad av narkotikamissbruk	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Brukar så gott som dagligen eller injicerar narkotika	84%	84%	90%
Regelbundet helgbruk	2%	2%	0%
Sporadiskt bruk	3%	3%	0%
Brukar ej	3%	3%	0%
Framgår ej	9%	9%	10%
N	308	289	19

Tabell 10. Dominerande narkotiskt preparat det senaste 12 månaderna innan första narkotikabrottstillfället.

Preparat	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Heroin	78%	78%	79%
Amfetamin	2%	2%	5%
Cannabis/Hasch	7%	7%	0%
Inget	1%	1%	0%
Framgår ej	12%	12%	16%
N	308	289	19

En större andel av kvinnorna (90%) gav information av vilken det framgick att de var tunga narkotikamissbrukare jämfört med männen (84%). För resterande 10% av kvinnorna framgick ej huruvida de brukade narkotika eller inte. Samtliga kvinnor vars narkotikabruk framgick av domstolsmaterialet var alltså tunga missbrukare.

Vilka preparat som dominerade narkotikabruket vid brottstillfället för personerna i undersökningen framgår av tabell 10.

Heroin var det dominerande preparatet under de senaste 12 månaderna innan brottstillfället. Tillsammans med uppgifterna i tabell 9 går det att utläsa att det främst rör sig om tunga heroinmissbrukare som blivit dömda för heroinbrott. Skillnaderna mellan män och kvinnor är marginella vad gäller dominerande preparat.

Beträffande intagningsätt av heroin går det att utläsa från tabell 11 att rökning dominerar.

Tabell 11. Dominerande intagningsätt av heroin.

Intagningsätt av heroin	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Röker	54%	56%	37%
Injicerar	21%	21%	21%
Växlar mellan att röka och injicera	4%	4%	5%
Sniffar	1%	1%	0%
Uppgift om intagningsätt saknas	20%	18%	37%
N	308	289	19

För cirka 20% saknas uppgift om hur heroin vanligtvis intas. Uppgifterna är baserade på vad personerna själva uppgivit i polisförhör eller i samtal med representanter för frivården och andra myndigheter. I de fall personerna själva inte uttalat sig har klassificeringen gjorts på basis av om polisen beslagtagit kanyler eller noterat stickmärken. I dessa fall har de klassificerats som injektionsmissbrukare.

Polisen har klassificerat personer som ”rökare” om de vid kroppsvisitation påträffat folie som de anser har använts till att röka heroin, om de känt lukten av röken eller om någon annan uppgivit att de sett vederbörande röka heroin. Med tanke på att det kan röra sig om enstaka tillfällen kan det naturligtvis inte uteslutas att en person som klassats som ”rökare” inte använt sig av andra intagningsätt vid andra tillfällen. En person som växlar mellan att röka och att injicera bör uppvisa relativt färsk stickmärken, vilket polisen sannolikt noterat. Det förefaller därför mindre sannolikt att antalet felklassificeringar är av någon större omfattning.

Vad gäller könsskillnader så är det en större andel män än kvinnor som röker heroin (56% jämfört med 37%) medan en lika stor andel män och kvinnor injicerar (21% vardera). I en stor andel av domstolsmaterialet rörande kvinnor framgår det dock inte vilket intagningsätt som dominerade (tabell 11).

Typ av heroin

Att så stor andel som hälften rökte heroinet stämmer väl överens med den typ av heroin som dominerade i domarna. Innehav eller överlåtelse av brunt heroin som används både till att röka och att injicera och som ofta benämns ”rökhero-

in" i media, utgjorde närmare 78% av heroinet i domarna. Vitt heroin, främst avsett för injicering, utgjorde endast cirka 2%. I cirka 20% av domarna angavs inte vilket slags heroin det rör sig om.

Eftersom brunt heroin är betydligt billigare än det vita, är det fortfarande så att många använder det för att injicera. Huruvida siffrorna ger en bild av ett heroinmissbruk som inte längre behöver förknippas med injektionsmissbruk i samma utsträckning som tidigare är därför något oklart. Rimligen ter sig dock rökning för de allra flesta som mindre riskfyllt och mindre stigmatiserande än injektion. På så sätt innebär en ökad förekomst av brunt heroin risker för en ökad nyrekrytering till heroinmissbruk.

Det är viktigt att påpeka att brunt heroin går utmärkt att injicera, och att det inte finns något exklusivt "rökheroin". För injicering av brunt heroin krävs dock att en syra, vanligen citronsyra eller askorbinsyra, tillsätts för att kunna lösa det i vatten till injicerbar form. Detta gör å andra sidan att när/om en person börjar injicera brunt heroin tar kroppen, och framför allt venerna, mer skada eftersom denna form av heroin inte är lika "ren" som det vita heroinet.

Tidigare narkotikamissbruk

Informationen var knapphändig kring de lagfördas missbrukshistoria. I närmare hälften av fallen framgick det till exempel inte hur länge personen hade använt narkotika eller vilket preparat personen ifråga debuterade med. I polisförhören med den lagförde och i frivårdens utlåtanden om personen har fokus legat på situationen här och nu, och under de senaste 12 månaderna. Personens missbrukshistoria har ofta sammanfattats med att denne "har ett mångårigt narkotikamissbruk bakom sig". Med detta i beaktande kan följande sägas om ålder vid narkotikadebuten.

I drygt 50% av fallen saknas uppgift om debutålder vilket gör resultaten osäkra (tabell 12). Av tabellen framgår dock att mer än 90% av dem som det funnits uppgift om debutålder för, debuterade med narkotika innan de fyllt 20 år. Medianåldern är 16,5 år. Det framstår som om omkring en fjärdedel av såväl kvinnor som män debuterade med narkotika innan de fyllt 15 år.

Tabell 12. Ålder vid narkotikadebut.

Ålder vid narkotikadebut	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
-15 år	27%	27%	26%
16 år	4%	5%	-
17 år	5%	4%	11%
18 år	2%	2%	5%
19 år	6%	6%	5%
20-24 år	3%	3%	5%
25- år	1%	1%	-
Framgår ej	51%	51%	48%
N	308	289	19

Debuten skedde således vid relativt tidig ålder. Överlag är det mycket små skillnader mellan mäns och kvinnors debutålder.

Med den låga debutåldern i åtanke är det viktigt att i andra undersökningar belysa vad som gör att unga personer börjar använda narkotika och hur narkotikan kommer in i deras liv. Den typen av kunskap kan vara viktig för att försöka förebygga en utveckling mot narkotikamissbruk.

Vad gäller preparat vid narkotikadebuten saknades uppgifter om detta i lite över hälften av fallen. Mer än 90% av dem som det fanns uppgift om debuterade med cannabis. Cirka 2% debuterade med heroin (och då genom rökning). Personernas bakgrund vad gäller till exempel alkohol och tobak finns det inga uppgifter om, vilket är en brist då det inte framgår om det funnits ett samband mellan konsumtion av alkohol och narkotika.

Debuten med heroin skedde senare i personernas liv än narkotikadebuten. Här var medianåldern 20 år, men det bör påpekas att debutåldern inte framgick i 43% av fallen. Ser man särskilt till intagningsätt av heroin vid heroindebuten så var rökning vanligast förekommande. Av de personer det finns uppgifter om (57% av det totala antalet personer) har 90% debuterat med rökning och knappt 10% med injektion.

Allmänt kan sägas om injektionsmissbruk att det oftast kommer in senare i "karriären" och ofta främst av ekonomiska orsaker. Det går uppskattningsvis åt fyra gånger mer heroin vid rökning än vid injektion, vilket gör intravenöst missbruk avsevärt mer "lönsamt" (Johansson och Nilsson, 2000).

De lagfördas levnadsförhållanden

Undersökningen berör främst förhållandena vid tiden för heroinbrottet. Materialet ger inte möjlighet till en analys av bakomliggande förhållanden. Det är inte möjligt att till exempel dela in de lagförda i olika sociala grupper utifrån föräldrarnas yrke. Det går heller inte att redogöra för eventuella problemförhållanden under uppväxttiden.

Uppväxtvillkor går endast att belysa utifrån uppmärksammat narkotikamissbruk och/eller kriminalitet under uppväxttiden. Materialet säger ingenting om familjeförhållanden eller ekonomiska förhållanden under uppväxten, och dessa förhållandens eventuella inverkan på utvecklingen. Det är endast i den mån problem blivit synliga genom att antingen polis eller socialtjänst uppmärksammat dem som den typen av förhållanden finns redovisade.

Tidigt missbruk och tidig kriminalitet försämrar en persons möjligheter till framgång inom områden som utbildning, arbete och boende. Enligt brottskarriärsforskningen är den säkraste indikatorn på fortsatt kriminalitet tidigare kriminalitet.

Skola och utbildningsnivå

I ett levnadsförhållandeperspektiv är utbildning länken till arbetsliv och arbetsmarknad. Arbete är den faktor som mest påverkar försörjningsförmågan för den enskilde och hushållet. Ju bättre utbildning, desto bättre är individens position i konkurrensen om arbete. Det finns samband mellan problem i skolan och kriminalitet (se t ex Sarnecki, 1985) på så sätt att personer som registreras för kriminalitet uppvisat problem i skolan i form av till exempel skolk.

I det följande jämförs utbildningsnivån hos undersökningspopulationen med normalpopulationen (tabell 13) så som den kommer till uttryck i Statistiska centralbyråns rapport "Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv" (Statistiska Centralbyrån, 1997). Variablerna i undersökningen stämmer inte helt överens med SCBs. Vad gäller ålder är till exempel jämförelsegruppen i SCBs material personer födda 1965-1979 medan personerna i denna undersökning är födda 1967-1980. Jämförelsen kan dock ge en fingervisning om hur utbildningsnivån ser ut i förhållande till normalpopulationens.

Tabell 13. Utbildningsnivå utifrån avslutad utbildning.

Skolutbildning	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor	SCBs material
Ej avslutat grundskola	9%	9%	16%	0,5%
Endast avslutat grundskola	43%	43%	47%	9%
Avslutat gymnasium eller motsvarande	21%	20%	21%	86%
Avslutat universitetsutbildning	0%	0%	0%	6,5%
Framgår ej	27%	28%	16%	0%
N	308	289	19	

Undersökningspopulationens skolunderbyggnad är mycket bristfällig. Anmärkningsvärt är att mer än hälften i undersökningen endast hade grundskola som högsta utbildningsnivå. I de årliga levnadsnivåundersökningarna beskrivs dessa som utbildningsfattiga.

Utbildningsnivån var något lägre bland kvinnorna i undersökningsmaterialet i jämförelse med männen och en större andel kvinnor än män hade inte avslutat grundskolan (16% jämfört med 9%). I jämförelse med normalpopulationen är skillnaden ännu mer markant (16% jämfört med 0,5%).

Etnicitet och utbildningsnivå

Bland de heroindömda finns det inga större skillnader i utbildningsnivå mellan svenska och utländska medborgare (tabell 14).

Tabell 14. Utbildning hos svenska respektive utländska medborgare.

Skolutbildning	Svenska medborgare	Utländska medborgare
Ej avslutat grundskola	11%	6%
Avslutat grundskola	45%	39%
Avslutat gymnasium el motsvarande	23%	17%
Avslutat universitetsutbildning	0%	0%
Avslutat annan utbildning	0%	0%
Framgår ej	21%	38%
N	200	108

Sysselsättning och försörjning

Arbete är den faktor som har störst betydelse för individens försörjningsförmåga. Typen av arbete bestämmer var en person hamnar i arbetslivets hierarki. I tabell 15 redovisas sysselsättningen vid tiden för det första heroinbrottet i domen, samt vilken sysselsättning personerna haft året innan det första heroinbrottet i domen.

Tabell 15. Sysselsättning vid tiden för första heroinbrottet i domen.

Sysselsättning	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Arbetslös/saknar sysselsättning	83%	83%	74%
Intagen på institution	8%	8%	5%
Arbete	3%	2%	11%
Studier i gymnasium eller liknande	2%	2%	5%
Arbetsmarknadsutbildning	1%	1%	0%
Studier vid universitet eller högskola	< 0,5%	1%	0%
Framgår ej	2%	2%	5%
N	308	289	19

En mycket stor andel av det totala antalet personer, 83%, var arbetslösa vid första brottstillfället och endast 3% av personerna i undersökningen förvärvsarbetade (tabell 15). Arbetslösheten i SCBs jämförelsepopulation var 15% under 1995.

Andelen kvinnor som var arbetslösa/saknade sysselsättning var knappt 10 procentenheter lägre än andelen män (74% respektive 83%). Lite mer än fem gånger så många kvinnor som män arbetade vid tiden för heroinbrottet (11% jämfört med 2%).

12-månadersperioden innan det första heroinbrottet var 79% arbetslösa eller saknade sysselsättning. Endast cirka 9% hade förvärvsarbetat.

Utifrån en persons inkomst avgörs huruvida någon anses som fattig eller inte. Oberoende av vilket kriterium man använder sig av, kan så gott som samtliga i undersökningspopulationen klassificeras som fattiga vid tiden för domarna. I normalbefolkningen är andelen fattiga cirka 7%.

Socialbidrag är den vanligast förekommande inkomstkällan bland personerna i undersökningen (tabell 17). Detta gällde nästan sex av tio dömda personer. Un-

gefar 2% av den totala undersökningspopulationen hade arbete som huvudsaklig inkomstkälla. Skillnaderna mellan könen är små. Dock var det en större andel kvinnor än män som hade socialbidrag som huvudsaklig inkomstkälla. Den enda signifikanta skillnaden gäller prostitution som 11% av kvinnorna angett som inkomstkälla.

Tabell 17. Huvudsaklig inkomstkälla vid tidpunkten för första heroinbrottet i domen.

Inkomstkälla	Andel totalt	Andel män	Andel kvinnor
Socialbidrag	57%	56%	63%
Arbetslöshetsersättning	9%	10%	0%
Studiemedel	2%	2%	0%
Arbete	2%	1,5%	5%
Hjälp från föräldrar/anhöriga	1%	1,5%	0%
Arbetsmarknadsunderstöd	0,5%	0,5%	0%
Sjukpenning/förtidspension	0,5%	0,5%	0%
Prostitution	0,5%	0%	11%
Saknar inkomst	0,5%	0,5%	0%
Annat	9%	9%	5%
Framgår ej	14%	14%	16%
N	308	289	19

Förutom prostitution, visar tabell 17 endast legala inkomstkällor. Härtill kommer illegala inkomster genom till exempel narkotikabrottslighet och förmögensbrott. Illegala inkomster kan ses som både en förutsättning för och en konsekvens av ett tungt narkotikamissbruk. Utan illegala inkomster går det inte att finansiera ett dagligt heroinmissbruk om man inte är mycket välavlönad.

Att drygt 50% av undersökningspopulationen har lagförts för tillgreppsbrott i 1996 års domar betyder inte att övriga finansierar sitt bruk av narkotika med legala inkomster. All brottslighet uppdagas inte.

Klasstillhörighet

Det är svårt att kategorisera personerna i undersökningen i social grupp eller klass utifrån deras yrkestillhörighet eftersom majoriteten befann sig utanför arbetsmarknaden och därmed saknade yrke/yrkestillhörighet.

I de förtryckta personbladen som fylls i av polisen i samband med gripandet finns en kolumn för den gripnes titel. I knappt 20% av personbladen fanns uppgift om individernas titel. Majoriteten av dessa skulle i enlighet med SCBs (1992) socioekonomiska indelning ha klassificerats som ej facklärd arbetare eller facklärd arbetare. Det fåtal i undersökningspopulationen som det finns data om tillhörde således den ”lägsta” klassen enligt denna indelningsgrund.

Boendeförhållanden

Boendeförhållanden bestäms i stor utsträckning av ekonomiska resurser. Avsaknad av egen bostad indikerar ekonomiska och/eller sociala problem. Vidare är egen bostad av avgörande betydelse för möjligheterna till en ordnad tillvaro. I Nilsson och Thams undersökning av fångars levnadsförhållanden är egen bostad jämte sysselsättning den faktor som fångarna själva ser som viktigast för att inte återfalla i brottslighet (Nilsson och Tham, 1999, s 35).

Samtidigt som en bostad kan vara en förutsättning för att ha en ordnad tillvaro, så kan en någorlunda ordnad tillvaro vara en förutsättning för att kunna skaffa och behålla en bostad. Framförallt i storstäderna kan det råda bostadsbrist, vilket gör att de med missbruksproblem och utan fast inkomst har än sämre möjlighet till ett eget boende. Har personerna bostad finns det en stor risk att förlora den om man till exempel prioriterar heroin framför att betala hyran. Har man dessutom skulder och betalningsanmärkningar är möjligheterna till en egen bostad ännu mindre.

Endast en femtedel av undersökningspopulationen hade egen bostad (förstahandskontrakt eller äger bostaden) (tabell 18). En stor andel, cirka 23% av undersökningspopulationen, bodde hos föräldrar/förälder eller annan anhörig medan ungefär lika många saknade bostad.

Tabell 18. Boendesituation vid tidpunkten för det första heroinbrottet i domarna.

Boendesituation	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Hos förälder/föräldrar eller annan anhörig	23%	24%	5%
Saknar bostad	22%	23%	16%
Egen bostad	21%	20%	32%
Inneboende	7%	6%	16%
Vårdinstitution	6%	6%	5%
Hyr i andra hand/ungdomshotell	3%	4%	0%
Kriminalvårdsanstalt	1%	1%	0%
Framgår ej	17%	17%	26%
N	308	289	19

Kvinnorna bodde i mindre utsträckning än männen kvar hemma hos föräldrarna eller hos någon anhörig (5% jämfört med 24%). Större andel kvinnor än män (32% jämfört med 20%) hade egen bostad och det var även en större andel kvinnor än män (16% jämfört med 6%) som levde som inneboende hos någon. En mindre andel kvinnor än män angav att de helt och hållet saknade bostad (16% jämfört med 23%).

Familjesituation och sociala relationer

Presentationen av de dömdas familjesituation är begränsad till om personerna levde i parrelation och om de hade barn (tabell 19). Knappt 19% av personerna i undersökningen hade barn. En stor majoritet (75%) var ensamstående.

En något mindre andel av kvinnorna var ensamstående i jämförelse med männen (68% respektive 75%) och en större andel kvinnor än män uppgav att de antingen hade flickvän/pojkvän (16% jämfört med 12%) eller var gifta (11% jämfört med 4%) (tabell 19).

Sociala relationer avser endast om personerna i undersökningen umgicks med andra narkotikamissbrukare och kriminellt belastade personer i sitt vardagliga umgänge. Undersökningsmaterialet är emellertid starkt begränsat eftersom beskrivningarna av vardagligt umgänge endast tas upp i anknytning till brottshändelser. Det säger med andra ord ingenting om hur individens umgänge ser ut andra dagar. Det kan dock finnas skäl att anta att även dessa dagar följer likartade mönster.

Att vara heroinmissbrukare, vilket den överväldigande majoriteten av de dömda personerna var, innebär en livsstil som till stor del kretsar kring att skaffa narkotika eller pengar till narkotika (Svensson, 1996). Utrymmet för andra sociala kontakter begränsas eftersom det är en heltidssysselsättning att få tag i narkotika och pengar till narkotika. Utrymmet för sociala kontakter kan även begränsas av att man inte har något gemensamt med personer som inte använder narkotika. I kontakten med andra narkotikamissbrukare vet man vilka normer och regler som gäller. I kontakten med icke-narkomaner kan man känna sig som en främling eller en utomstående eftersom de har lite gemensamt med människor som inte missbrukar narkotika, såtillvida de inte är före detta missbrukare.

Tabell 19. Civilstånd vid tiden för det första heroinbrottet i 1996 års domar.

Civilstånd	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
Ensamstående	75%	75%	68%
Flickvän/pojkvän	12%	12%	16%
Sambo	6%	6%	0%
Gift	5%	4%	11%
Framgår ej	3%	3%	5%
N	308	289	19

Tabell 20. Vardagligt umgänge med narkotikamissbrukare/kriminellt belastade

Andel lagförda med narkotikamissbrukare i sin vardagliga umgängeskrets		Andel lagförda med kriminellt belastade i sin vardagliga umgängeskrets	
Ja	89%	Ja	89%
Nej	0,5%	Nej	1%
Framgår ej	10,5%	Framgår ej	10%
N	308	N	308

Närmare 90% av personerna i undersökningen hade andra narkotikabrukare respektive kriminellt belastade i sin vardagliga umgängeskrets (tabell 20). Att de endast umgås med andra narkomaner och kriminella innebär problem för den som vill sluta missbruka. Enligt Nilsson och Thams (1999) intervjuundersökning med intagna på kriminalvårdsanstalter, framkommer att ett nätverk av fungerande sociala relationer, i första hand familj och bekantskapskrets, av många upplevs som avgörande för att klara en situation i frihet. Denna faktor är, enligt det material som finns att tillgå, något som saknas för personerna i undersök-

ningen. Utifrån detta är möjligheterna att komma tillbaka in i samhället efter att man blivit drogfri begränsade.

Siffrorna utelämnar dock svaret på frågan om man, utöver de personer som missbrukar narkotika, har personer som *inte missbrukar narkotika* i sin umgängeskrets. Vad gäller personer som missbrukar heroin visar dock gjorda undersökningar (Svensson, 1996 och Johansson och Nilsson, 2000) att flertalet har ytterst få, eller mycket bristfälliga kontakter med drogfria personer.

Tidigare kriminalitet

Av samtliga dömda hade ungefär 80% lagförts för någon kriminalitet tidigare. Lite drygt hälften av dem som lagförs för brott hade gjort detta innan de fyllt 19 år (tabell 20) och det finns en lagföringstopp vid 18 års ålder. Jämförs åldern för första lagföring mellan män och kvinnor framgår att kvinnor synes debutera senare med kriminalitet. Lagföringstoppen för kvinnor ligger vid 19 års ålder och cirka en fjärdedel av kvinnorna lagförs efter att de fyllt 25 år jämfört med en knapp tiondel av männen.

En mindre andel av de lagförda har tidigare varit aktuella för narkotikabrottslighet jämfört med annan kriminalitet. I endast 11% av fallen förekom lagföring för narkotikabrott *innan* lagföring för annan brottslighet. I ca 37% av fallen skedde det samtidigt (båda typerna av brott innefattas i den första lagföringen). Sammanlagt hade cirka 64% av samtliga lagförda tidigare varit aktuella för narkotikabrott och medelåldern för första lagföring för narkotikabrott var 21,5 år.

Lagföringar för narkotikabrott tycks sålunda komma in senare i livet än lagföringar för annan brottslighet. En förklaring kan vara att narkotika och narkotikabrottslighet kommer in senare än annan brottslighet i en individs liv. En annan förklaring kan vara narkotikamissbrukets synlighet. Det tar en viss tid innan en individs bruk av narkotika når en sådan omfattning att personen i fråga till exempel ser märkt ut av narkotikabruket och därmed tilldrar sig polisens uppmärksamhet. Ett allt tyngre narkotikamissbruk innebär också att en person i större utsträckning rör sig på platser där langning försiggår. Sannolikheten för upptäckt växer därmed. Av domstolsmaterialet framgår det att de flesta polisinsgripandena skett vid sådana kända platser och att det oftast var en persons yttre som fått polisen att fatta misstanke om bruk av narkotika. Som tidigare nämnts gäller också lagföringarna just missbruksrelaterade brott som ”eget bruk av narkotika” och ”innehav för eget bruk”.

Tabell 21. Ålder vid första lagföring.

Ålder vid första lagföring	Andel lagförda	Andel män	Andel kvinnor
15 år	1%	1%	0%
16 år	1%	2%	0%
17 år	14%	14%	16%
18 år	29%	29%	37%
19 år	11%	11%	47%
20-24 år	35%	35%	26%
25- år	9%	8%	26%
N	308	289	19

Tabell 22. De lagfördas tidigare kriminalitet avseende brottstyp (N=308).

Typ av brott	Andel lagförda
Stöld, rån och andra tillgreppsbrott	70%
Narkotikabrott	64%
Trafikbrott	32%
Brott mot liv och hälsa	31%
Brott mot frihet och frid	29%
Bedrägeri och annan oredlighet	28%
Brott mot knivlagen	27%
Skadegörelse	19%
Brott mot allmän verksamhet m m	18%
Brott mot vapenlagen	17%
Övriga	9,5%
Förfalskning	8,5%
Förskingring och annan trolöshet	5%
Allmänfarliga brott	0,5%

Tillgreppsbrotten dominerar den tidigare brottsligheten (tabell 22). 70% av undersökningspopulationen hade tidigare lagförts för tillgreppsbrott. Bedrägerier och annan oredlighet, som också är ett förmögenhetsbrott, hade cirka 30% lagförts för. Denna kategori avsåg så gott som uteslutande häleribrott. Andra brott

som uppvisade relativt höga siffror var trafikbrott (32%) och brott mot knivlagen (27%). De vanligaste trafikbrotten var olovlig körning och rattfylleri.

Vad gäller brott mot knivlagen är det viktigt att komma ihåg att kniv är redskap som kan användas i samband med narkotikahandling eller som redskap vid inbrott. Innehav av kniv behöver inte betyda att de har kniv på sig för att skydda sig eller bruka mot andra. Närmare en tredjedel (31%) hade lagförts för brott mot liv och hälsa. Slutligen hade cirka 64% tidigare lagförts för narkotikabrott, som var den näst vanligaste brottskategorin efter tillgreppsbrottsligheten.

Medborgarskap och tidigare kriminalitet

Tabell 23. Ålder vid första lagföring.

Ålder vid första lagföring	Andel svenska medborgare	Andel utländska medborgare
15 år	0%	4%
16 år	1%	2%
17 år	17%	8%
18 år	38%	7%
19 år	11%	11%
20-24 år	30%	47%
25-29 år	4%	20%
N	200	108

Samtidigt som svenskar enligt statistiken i heroindomarna sammantaget var yngre än de utländska medborgarna vid första lagföringen för kriminalitet (tabell 23), så var andelen utländska medborgare som debuterade i registren vid 15-16 års ålder något större (6% jämfört med 1%). För svenskar fanns en "lagföringstopp" vid 18 års ålder. För utländska medborgare låg motsvarande ålder mellan 20 och 24 år (38% jämfört med 47%).

Även om skillnaderna mellan svenska och utländska ungdomar mellan 15 och 16 år inte är stora är det möjligt att föra olika resonemang kring tänkbara orsaker till statistikens utseende. Svenska ungdomar kan till exempel överlag debutera senare med kriminalitet, samtidigt är det möjligt att deras kriminalitet upptäcks senare än utländska ungdomar. Ungdomar med utländsk härkomst kan i större utsträckning ha polisens och samhällets ögon på sig, vilket gör att deras kriminalitet upptäcks tidigare. Att fler utländska medborgare har lagförts efter att de passerat 20-årsåldern kan tänkas spegla åldern på personer som invand-

rat/flytt till Sverige från andra länder. Det finns ingen uppgift om när personerna kom till Sverige, vilket gör att det endast går att spekulera kring dessa frågeställningar. En annan tänkbar orsak kan vara att kriminaliteten i större utsträckning varit dold.

Polisen och heroinmissbrukarna

Av de rättsvårdande myndigheterna (polis, åklagare och domstol) är det polisen som personerna i undersökningen kom mest i kontakt med. Polisens agerande och arbetsmetoder kan på så sätt i stor utsträckning påverka narkotikamissbrukares livssituation och levnadsförhållanden. Målsättningen för till exempel Stockholms och Malmös gatulangningsgrupper är att på gatunivå störa såväl etablerade som ännu ej etablerade missbrukare.

Uppdagande av narkotikabrottslighet

Av tabell 24 framgår att störst andel heroinbrott, 34%, uppdagades genom rutinpatrullering. Gränsen mellan rutinpatrullering och spaning på allmän plats kan vara svår att dra. En allmän plats, till exempel "Plattan" i Stockholm, kan vara känd för narkotikahandel. Polisens verksamhet kan då till stor del kretsa kring en sådan plats. Det går att säga att det rör sig om spaning på allmän plats samtidigt som det rör sig om rutinpatrullering.

Det näst vanligaste sättet för uppdagande av narkotikabrottslighet var i samband med ingripande för annan brottslighet (19%). Det rörde sig företrädesvis om olika stöldbrott där polis eller väktare gripit en person på bar gärning. Till övervägande del handlar det om butiksstölder och snatterier. Tips från annan handlar mestadels om att allmänheten eller någon annan i sin yrkesverksamhet, till exempel städpersonal eller väktare, kontaktar polisen efter att ha uppmärksammat ett pågående intag av narkotika eller en missbrukare som är i så dåligt skick att denne inte kan ta hand om sig själv.

Tabell 24. Sätt för uppdagande av allvarligaste brottet i heroinbrottet.

Sätt för uppdagande av heroinbrottet	Andel lagförda
Under rutinpatrullering	34%
I samband med ingripande för annan brottslighet	19%
Efter spaning	18%
Tips från annan	16%
I samband med utredning av annan brottslighet	5%
På annat sätt	5%
Tips från annan kriminell	1%
Gränskontroll	1%
Tips från polis	1%
N	308

Spaning indelas i spaning vid bostad, allmän plats, på person och vid nöjeslokal. Inga brott har uppdagats under spaning vid nöjeslokal. Det kan tyda på att polisen inte bedriver någon spaning vid nöjeslokaler, men mer troligt är att heroin inte är någon drog som förekommer i nöjessammanhang. Det är inte en "partydrog" som ecstasy, kokain eller amfetamin. Heroin förknippas snarare med ensamhet. När det gäller uppdagande genom spaning så handlar det till övervägande del om spaning mot bostad.

Regionala skillnader rörande uppdagande av brott

Sättet för uppdagande av narkotikabrott uppvisade regionala skillnader mellan storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö (tabell 25). I Stockholm dominerade uppdagande genom rutinpatrullering, medan uppdagande genom spaning dominerade i Göteborg och Malmö. Frågan kan ställas i vilken mån sådana skillnader berodde på polisens olika arbetssätt i de olika orterna, eller i vilken mån det avspeglade skillnader i narkotikamissbruket och narkotikahandlingen. Det finns också en möjlighet att polisen definierade rutinpatrullering och spaning på olika sätt i de olika orterna.

I Stockholm gjordes de allra flesta ingripandena i samband med rutinpatrullering på och kring "Plattan" vid Sergels torg. I Malmö och Göteborg finns också sådana "hot spots", till exempel Möllevångstorget i Malmö. Trots detta tycks polisen i Malmö och Göteborg i mindre utsträckning ha ingripit vid dessa platser. Ingripandena är inte lika centrerade till en och samma plats som i Stockholm. I Göteborg och Malmö tenderade polisen att i större utsträckning skugga de misstänkta narkotikabrottslingarna som vistades på dessa platser till deras

Tabell 25. Sätt för uppdagande av narkotikabrott i Stockholm, Göteborg och Malmö.

Sätt för uppdagande	Stockholm	Göteborg	Malmö
Efter spaning	7%	37%	29%
Under rutinpatrullering	60%	19%	11%
Tips från annan kriminell	1%	0%	0%
Tips från annan	17%	0%	13%
Gränskontroll	1%	0%	2,5%
I samband med ingripande för annan brottslighet	13%	22%	29%
I samband med utredning av annan brottslighet	0%	7%	8%
På annat sätt	1%	0%	8%
Framgår ej	0%	15%	0%
N	191	27	38

eller annans bostad för att istället göra ingripandet där. En tänkbar förklaring är att det finns betydligt fler narkotikamissbrukare i Stockholm och att koncentrationen av narkotikahandlingen och narkotikamissbrukarna till Sergels torg är betydligt starkare än på motsvarande platser i Göteborg och Malmö. Det kan göra att narkotikahandlingen i Stockholm blir mer av ett ordningsproblem, speciellt som den sker på en så symbolmättad plats som "Plattan". Att hålla efter narkotikahandlingen och om möjligt eliminera den från "Plattan" är också ett uttalat mål från såväl politiker som polisledning i Stockholm.

Etnicitet och uppdagande av brott

Hur heroinbrott uppdagas vid en jämförelse mellan svenska och utländska medborgare ger en bild där tydliga skillnader kan avläsas (tabell 26).

I samband med rutinpatrullering uppdagas lika många brott begångna av svenska som utländska medborgare (34%). Vad gäller spaning på person och spaning vid bostad så finns påtagliga skillnader. Mer än fem gånger så stor andel brott begångna av utländska medborgare uppdagas genom spaning jämfört med svenskar (17% respektive 3%) och mer än dubbelt så stor andel uppdagas genom spaning på bostad (19% respektive 9%).

Enligt undersökningsmaterialet har en sex gånger så stor andel, 12%, av de utländska medborgarnas brott uppdagats "på annat sätt". För svenskar är motsvarande siffra 2%. Vad "på annat sätt" innebär ifråga om arbetsmetoder är oklart.

Skillnader finns även vad gäller tipsen från andra som metod för uppdagande av brott. Det tycks vara betydligt fler som "golar" på svenskar än på utlänningar eftersom sex gånger så många brott begångna av svenska medborgare uppdagades genom tips från annan kriminell (6% jämfört med 1%).

Dubbelt så stor andel svenska som utländska medborgare grips i samband med annan brottslighet (22% jämfört med 11%). Det kan tyda på att svenskar i större utsträckning finansierar sitt missbruk genom annan brottslighet, till exempel butikstölder och snatteri, och att utländska medborgare i högre grad ägnar sig åt narkotikabrottslighet. Skillnaderna kan också vara ett resultat av polisens arbetsmetoder och prioriteringar.

Tabell 26. Medborgarskap och sätt för uppdagande av brott.

Sätt som brottet uppdagats på	Svenska medborgare	Utländska medborgare
Rutinpatrullering	34%	34%
Spaning på person	3%	17%
Spaning vid bostad	9%	19%
Spaning på allmän plats	2%	0%
Tips från polis	0%	1%
Tips från annan kriminell	6%	1%
Tips från annan	21%	7 %
Gränskontroll	0%	2%
Ingripande vid annan brottslighet	22%	11%
Utredning av annan brottslighet	6%	6%
På annat sätt	2%	12%
Framgår ej	2%	1%
N	200	108

Polis och narkotikamissbrukare på gatunivå

Polisens målsättning är, som nämnts ovan, bland annat att störa missbrukarna på gatunivå. Livet som narkoman ska vara så besvärligt att ett liv utan droger ter sig mer lockande. Utifrån domstolsmaterialet är det vanligaste förfaringssättet att försöka beslå narkotikamissbrukarna med brottet "eget bruk av narkotika".

För att polisen skall kunna vidta rättsliga åtgärder måste personen som åtgärden riktar sig emot vara skäligen misstänkt för brott. Några allmänna riktlinjer för när skäligen misstanke anses föreligga går dock inte att uppställa enligt JO (1998/99:1). Bedömningen måste göras från fall till fall. För skäligen misstanke om bruk av narkotika finns ett femtiotal indikationer beskrivna i undersökningsmaterialet. Dessa kan sinsemellan variera vilket följande uppräknade antyder:

- Knappnålsstora pupiller
- Stora pupiller
- Irrande blick
- Blodsprängda ögon
- Oförmåga att korså ögonen
- Knäande gång
- Missbrukarutseende
- Undvikande beteende
- Fett hår
- Svettig panna
- Påverkat intryck
- Slö och nervös
- Yviga rörelser
- Pupiller som ej reagerar på ljusförändring
- Matta ögon
- Sluddrigt tal
- Svårt att redogöra för saker
- Mycket hispig
- Fladdrig
- Stickmärken
- Slö i intellektet
- Slö motorik
- Illamående med kräkningar
- Lukt från kläder
- Anletsdragen

Polisens möjligheter att vidta rättsliga åtgärder utifrån misstanke om bruk av narkotika är stora, eftersom indikatorerna på vad som skall anses utgöra skäligen misstanke är så många och varierande. Vissa indikatorer kan sägas vara exklusiva för narkomaner, till exempel stickmärken. De allra flesta kan dock anses vara svaga indikatorer var för sig, men flera tillsammans kan stärka en misstanke. Utifrån rättsäkerhetssynpunkt är det av största vikt att till exempel inte endast en indikator som fett hår, oförmåga att korså ögonen, eller svårighet att redogöra för saker och ting, används för att ingripa mot någon för misstanke om narkotikabrott.

Oavsett vilket kan en narkotikamissbrukare aldrig känna sig säker, oberoende om han är narkotikapåverkad eller inte, eftersom det finns så många indikatorer. Detta stämmer väl överens med störningsarbetets syfte och kriminaliseringen av eget bruk är ett viktigt medel i polisens störande verksamhet.

Kriminaliseringen av eget bruk av narkotika påverkar mötet mellan polisen och narkotikabrukarna och gör att narkotikabrukaren även är att betrakta som bevismedel. Ett citat från en brottsanmälan illustrerar detta. I föreliggande fall har polisen kallats till Hötorgets tunnelbanestation med anledning av en misstänkt överdos:

”På Hötorgets T-bana, södra änden påträffades P liggande på rygg. Han låg inne på SLs område, i slutet på perrongen, ej tillgänglig för allmänheten. Vi försökte väcka honom och lyckades efter en stund, cirka 2 minuter. Han visade klara tecken på påverkan av narkotika. Hans pupiller var små, han ”somnade” hela tiden, då han satt ned ramlade överkroppen bakåt. Då han stod upp och gick knäade han. Han hade dessutom kraftiga svettningar. Vi beslutade medtaga P för kroppsbesiktning.”

Samtidigt som polisen genom upptäckt av påverkade missbrukare kan rädda livet på dem, så handlar det även om att uppdaga ett narkotikabrott.

5. Avslutning och sammanfattning

Även om en viss försiktighet måste iakttas vid tolkningen av resultaten, visar undersökningen att de lagförda personerna mycket tydligt skiljer sig från ett tvärsnitt av befolkningen på en rad punkter.

- Den överväldigande majoriteten av de lagförda, ca 95%, är män. Det är med andra ord män som i mycket stor utsträckning står för den heroinrelaterade narkotikabrottsligheten i den aktuella ålderskategorin.
- Utländska medborgare är överrepresenterade och 35% av samtliga lagförda. Ju grövre brott, desto större överrepresentation. Cirka 88% av dem som lagförts för grovt narkotikabrott är utländska medborgare. Det rör sig dock om ett fåtal personer som dömts för grovt narkotikabrott.
- Mer än 90% av de lagförda brukar själva narkotika i någon omfattning och en majoritet, 85%, är själva tunga narkotikamissbrukare. Det är således främst tunga heroinmissbrukare som står för den heroinrelaterade narkotikabrottsligheten.
- 80% är sedan tidigare antecknade i kriminalregistret. 64% har tidigare antecknats för narkotikabrott.
- De lagförda har i förhållande till normalbefolkningen en mycket låg utbildningsnivå. 55% har som mest grundskoleutbildning. I normalpopulationen i Sverige är motsvarande andel cirka 8%.
- Endast 3% av de lagförda har haft arbete vid tidpunkten för första heroinbrottet i domen och cirka 83% saknar sysselsättning överhuvudtaget (om vi bortser från den narkotikarelaterade brottsligheten som en sysselsättning).
- Socialbidrag är den dominerande legala inkomstkällan för cirka 60% av de lagförda. I övrigt handlar det huvudsakligen om andra bidrag.
- Endast omkring 21% har egen bostad (äger eller har förstahandskontrakt). Lika många saknar helt och hållet bostad.
- Vad gäller sociala relationer är 75% ensamstående. Närmare 90% av de lagförda umgås i sitt vardagliga umgänge med andra narkotikamissbrukare och/eller kriminellt belastade.

- Lika fall behandlas inte alltid lika av tingsrätterna - det finns tydliga exempel på skillnader i praxis.
- Fängelse är den vanligast förekommande påföljden för narkotikabrottslighet.

De lagförda problemsituationen är sålunda mångfacetterad och det framstår inte som att det endast är narkotikan i sig som utgör problematiken. Vilken betydelse detta har när man diskuterar åtgärder mot narkotikamissbruk kan diskuteras. En utgångspunkt kan dock vara att sätta in personen i sin sociala kontext. Såväl förebyggande arbete som insatser för långt gångna missbrukare synes då ligga på både makro och mikronivå. Det handlar om att åtgärda samhällsliga utslagsmekanismer och problem på individ- och gruppnivå.

De utländska medborgarna är kraftigt överrepresenterade bland dömda för heroinbrott. Den information som domsmaterialet ger visar att detta förhållande är starkt kopplat till en mycket svår social situation för dessa grupper. Mer än något annat bör detta innebära att man inte underskattar betydelsen av faktorer som marginalisering och möjligheter till utbildning och arbete. Här blir det åter tydligt att en narkotikapolitik bör innehålla förebyggande åtgärder och vara en del av en politik som bidrar till att minska klyftorna mellan olika grupper och som arbetar för en ökad integrering av utländska medborgare i det svenska samhället.

I första hand är fängelsestraff påföljden för heroinbrott. Detta är inte oproblematiskt eftersom det i så gott som samtliga fall är heroinberoende personer, *d v s* personer med en tung missbruksproblematik, som står för brotten. Det innebär att i stor utsträckning är brottet och orsaken till brottet samma sak. För att underlätta för en person att komma ur sitt narkotikamissbruk ger undersökningen tillsammans med annan forskning indikationer på att broar behöver slås till det konventionella samhället. Arenorna som utbildning, arbetsmarknad och bostadsmarknad behöver komma närmare, bli mera lättillgängliga. Sker inte detta, föreligger risk att åtgärder och påföljder som fängelse istället riskerar att bidra till ytterligare stigmatisering och skjuta en person längre från dessa för rehabilitering viktiga områden. Ytterligare en viktig faktor är det sociala livet. De allra flesta av de lagförda har ett dagligt umgänge med andra kriminella personer och narkomaner. Tidigare forskning visar att kontakter med drogfria personer är en viktig del i rehabilitering och möjligheter att komma ifrån sitt missbruk. På ett behandlingshem kan umgänget i stort vara detsamma som på ett fängelse eller i kamrat-/missbrukskretsen men med den skillnaden att missbruket och kriminaliteten kan bearbetas och att man aktivt arbetar för en positiv förändring. En möjlighet skulle vara att i större utsträckning integrera påföljd och behandling för narkotikabrott och narkotikamissbruk.

Referenser

Brottsförebyggande Rådet (1999). *Narkotikastatistik 1996 och 1997*. Stockholm, Brottsförebyggande Rådet.

Folkhälsoinstitutet, CAN (2000). *Drogutvecklingen i Sverige. Rapport 2000*. Folkhälsoinstitutet och Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.

Dorn N, South N (eds) (1987). *A Land fit for heroin?* Macmillan, Basingstoke.

Guttormsson U, Helling S, Olsson B (1999). *Vad händer på narkotikaområdet?* Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.

Johansson P, Nilsson J (2000). *"Ett gemensamt problem" - Unga heroinmissbrukare: kunskaps- och behovsinventering*, Kommunförbundet/FoU Skåne, skriftserie 2000:5.

Nilsson A, Tham H (1999). *Fångars levnadsförhållanden: resultat från en levnadsnivåundersökning*. Kriminalvårdsverket, Norrköping.

Olsson B (1988). *Klienter i narkomanvård*. Pedagogiska institutionen, Uppsala Universitet.

Olsson B, Adamsson Wahren, C, Byqvist S (2001) *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1998*. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.

Sarnecki J (1985). *Predicting social maladjustment. Stockholm boys grown up*. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.

Statistiska Centralbyrån (1997). *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975-1995*. Statistiska centralbyrån, Stockholm.

Svensson B (1996). *Pundare, jonkare och andra – med narkotikan som följeslagare*, Carlssons Bokförlag, Stockholm.

